

Körömi Gabriella

A labirintus vonzásában: Sébastien Japrisot *Hosszú jegyesség* című regénye

A labirintus egyetemes, archetipikus szimbólum, amely – bár jelentősége az évszázadok folyamán időnként elhalványult – végigvonul az emberi civilizáció történetén. A világ összes táján maradtak fenn különböző történelmi korokból és kultúrákból származó labirintusábrázolások, ami azt bizonyítja, hogy bonyolult, kanyargós utakból mesterségesen kialakított építmények már az idők kezdete óta léteztek és minden bizonnyal kultikus funkcióval bírtak. A szó hallatán mégsem őskori barlangrajzok, ókori építmények vagy középkori templomlabirintusok jutnak eszünkbe, hanem az egyik legismertebb és leggyakrabban feldolgozott antik mítosz, a krétai Minótaurosztörténete.

A labirintus toposza a kezdetektől egészen napjainkig bűvópatakként fel-felbukkan az irodalomban is, bár mitológiai tartalma egyes korszakokban háttérbe szorult, jelentése megváltozott. Mivel a labirintus olyan metafora, amely képes kifejezni a modern világ bonyolultságát és kaotikusságát, az európai irodalom a XX. század második felétől egyre gyakrabban aknázza ki a labirintus motívumában rejlő interpretációs lehetőségeket, szimbolikus jelentéstartalmakat.

A francia irodalomban is az '50-es évektől kezdve figyelhető meg a labirintus egyfajta reneszánsza, amiről nemcsak számos szépirodalmi alkotás, de egy sor elméleti mű is tanúskodik. A korabeli regényekben a labirintus rendkívül változatos formában jelenik meg: mint geometriai alakzat, ábrázolt tér, metafora, szimbólum. Az „új regény” irodalmi irányzat képviselői ennél is tovább mennek, hiszen náluk maga az elbeszélés válik labirintussá. Az író már nem kalauzként vezeti olvasóit a fikció világában, hanem szántszándékkal magukra hagyja őket, sőt, mindent megtesz azért, hogy eltévedjenek a szöveg gondosan felépített útvesztőjében. A szöveg a benne kódolt lehetséges jelentések labirintusává válik, a jelentés megfejtése – a kivezető út megtalálása – az egyes olvasók egyénileg megvalósított performatív aktusaként értelmezhető.

A XX. század második felének francia irodalmában újjáéledni látszik maga a mitológiai történet is, a szerzők hol a mítosz különböző főszereplőit (Paszipháé, Thészeusz, Ariadné, Minótauroszt), hol a labirintus mitikus tere köré építik regényeiket. Jelen tanulmányban a labirintus különböző megjelenési formáit, illetve az antik mítosz újráírását, jelentésének módosulását szeretném

közelebbről megvizsgálni a kilencvenes évek egyik könyvsikerében, Sébastien Japrisot¹ *Hosszú jegyesség* című regényében.

A *Hosszú jegyesség* műfaji besorolása problematikus, mert a műben a történelmi regény, a lélektani krimi, a levélregény és a szerelmes regény jellemző elemei keverednek. A cselekmény két, egymással szorosan összefonódó szálon fut: az első szál a nyomozás, a második a bűntény története. Egy évvel a Nagy Háború után a tizenkilenc éves Mathilde megtudja, hogy jegyese nem a harcokban halt meg, hanem szándékos öncsonkítás miatt halálra ítélték². De a fiút nem végezték ki, hanem elrettentés gyanánt, négy másik társával együtt kilökték az ellenséges lövészárkok közötti senki földjére. Mathilde egyetlen célja az, hogy kiderítse: hogyan halt meg Manech, mi történt valójában azon a végzetes éjszakán. Amikor nyomozni kezd, a lány még nem sejtí, hogy két elítélt túlélte a mészárlást...

A labirintus már a regény elején megjelenik, explicit és implicit módon egyaránt.

Az elején tizenötön voltak, akiknél nem merült fel enyhítő körülmény, aztán már csak tízen, végül öten. Akárhányszor megállt a vonat, mindig eltűnt közülük valaki, nem tudták mi lett vele. Egy egész éjszakát ültek a vonatban, napközben egy másikban, aztán teherautóra szállították őket, majd egy másikra. Dél felé mentek, aztán nyugatra, aztán északra. [...] neki [az egyik elítéltnak] már fogalma sem volt róla, hol van.³

Az öt elítéltet a halálos ítélet kihirdetése után útnak indítják, nem tudni hová. Útjuk céltalan bolyongásnak tűnik, amely mintha sehová sem vezetne, és amely egy bonyolult útvesztő képét vetíti az olvasók elé. Mint az Mathilde

¹ Sébastien Japrisot (Jean-Baptiste Rossi, 1931-2003) író, forgatókönyvíró, filmrendező. Mindössze nyolc regénye jelent meg, mégis a kortárs francia irodalom egyik klasszikusaként tartják számon hazájában. Neve a magyar krimirajongók számára bizonyára ismerősen cseng. Bár csak három krimit írt (*Gyilkosok kupéja*, *Csapda Hamupikókének*, *A hölgy az autóban szemüveggel és puskával*), mindhárom hozzájárult a lélektani bűnügyi regény megújításához. Első regénye, amelyet tizennyolc évesen még a saját nevéen jelentetett meg, a hazánkban kiadatlan *Les mal partis*, elnyerte a rangos Unanimité-díjat. Utolsó regénye, a *Hosszú jegyesség* (1991) a kritikusok szerint Japrisot legjelentősebb műve. A regényből Jean-Pierre Jeunet rendezett azonos címmel filmet (2004), melynek forgatókönyvét Japrisot a rendezővel közösen írta.

² A szándékos öncsonkítás, bár a történelemkönyvek sokáig elhallgatták, 1917-ben gyakori jelenség volt a francia-német fronton, szankcionálása rendkívül szigorú volt. A regényben szereplő „kivégzési mód” nem Japrisot találmánya.

³ Sébastien Japrisot: *Hosszú jegyesség*. Fordította Till Katalin. Konkrét könyvek, 2004. 14.

nyomozásából később kiderül, az öt katonát valójában végighurcolták a francia–német frontvonalon, azért, mert egyetlen tábornok sem volt hajlandó végrehajtani a „kivégzésnek” ezt a különösen barbár formáját. Háromnapos folyamatos bolyongás után az öt elítéltet visszavitték ugyanoda, ahonnan útra keltek. Ez a metaforikus labirintus az emberi elme számára a háború nehezen felfogható kuszaságát, átláthatatlan zűrzavarát jelképezi.

Visszaérve a kiindulási pontra, az öt elítélt utolsó útjára indul: a lövészárkok útvesztőjében menetelnek a tűzvonalban levő senki földje felé, ahol a biztos halál várja őket. A labirintus konkrét módon is megjelenik a szövegben, a szó négyszer ismétlődik meg az első fejezetben. A regénybeli „lövészárkok labirintusa, valahol az isten háta mögött” (Japrisot: 9.) csakúgy, mint az antik mítosz labirintusa, mesterséges, emberi építmény. Közismert, hogy a Nagy Háború a francia–német fronton valójában a végtelennek tűnő lövészárkok háborúja volt. Hagyományos értelemben vett harcmező nem létezett, a csata a kanyargó utcákkal, terekkel, különböző földbe vájt építményekkel tarkított lövészárkok mélyén patkányok módjára élő katonák „párharcá” lett. A lövészárkoknak a knószoszi labirintushoz hasonlóan védelmi funkciót kellett volna ellátniuk, de, ahogyan az író írja, ezek a „*labirintusként kanyargó lövészárkok, melyeket az emberek vájtak a La Manche-tól egészen a keleti hegyvidékig, az ördögön kívül senki mást nem védtek meg semmitől*” (Japrisot: 10).

Bár Japrisot egyszer sem tesz közvetlen utalást a mitológiai történetre, mégis felhasznál egy olyan elemet, amely biztosítja a kapcsolatot a regényben megjelenő konkrét labirintus és annak mitológiai interpretációja között. Az elítéltek lövészárkokban való menetelését leíró első fejezetben ötször ismétlődik meg az akkor még érthetetlennek tűnő mondat: „*Vigyázzatok a drótra!*”⁴ Az olvasók csak a következő fejezetben tudják meg, hogy ez a drót a telefonvezeték, és hogy a lövészárkokban „*egyedül ez a drót kötötte össze az embereket az élők birodalmával.*” (Japrisot: 34)

Az elbeszélés szintjén ez a drót köti össze a cselekmény két szálát, a múltban lejártsódott bűntény elbeszélését a nyomozás jelen idejű elbeszélésével:

A drót megmaradt, a repedések mentén mindenfélével összetoldozva kígyózott végig minden futóárkon, minden télen át, fent és lent a lövészárkok aljában, az összes vonalak mentén, egészen egy sötét parancsnok sötét rejtekhelyéig, hogy rajta keresztül osztogassa gyalázatos parancsait. Mathilde megragadta a végét. Most is a kezében tartja. Vezeti őt a labirintusban, ahonnan Manech nem tért vissza. Amikor elszakad, újra összecsomózza. Soha nem hátrál meg. Ahogy telik az idő, úgy szilárdul a bizakodása és a figyelme. (Japrisot: 22)

⁴ A mondat kisebb nyelvtani módosításokkal még háromszor szerepel a szövegben.

Ez a bekezdés teszi lehetővé azt is, hogy a drótot intertextuális elemként, mitológiai motívumként értelmezzük: ez a telefonvezeték Ariadné fonalaként jelenik meg Japrisot regényében⁵. Ulrike Michalowsky szerint a telefondrótnek köszönhetően Mathilde a mitológiai Ariadnévá válik⁶, szerintem viszont inkább Thészeuszhoz hasonlítható.

A mitológiai Thészeusz hősiessége nem szorul magyarázatra. Bármennyire meglepő, Japrisot hősnőjének eljárásában is van valami hősiesség. Évekig tartó nyomozása során ugyanis Mathilde számtalan akadályba, nehézségbe ütközik – tanúk és bizonyítékok hiánya, időbeli- és földrajzi távolság, hazugságok, szándékos félrevezetések, hitetlenség, rosszakarat –, amelyeket mindig sikerül legyőznie, annak ellenére, vagy éppen ellenkezőleg, pontosan azért, mert gyerekkorában lebénult. Mivel életét tolószekben éli, Mathilde jól ismeri a nehézségeket, soha nem csügged el, hozzászokott ahhoz, hogy mindent egyedül, segítség nélkül oldjon meg. Ahogyan Japrisot mondja, ahhoz, hogy hősnője példaképpé váljon, először mindent el kellett venni tőle, mert csak így mutatkozik meg valójában, milyen is legbelsőbb énje: Mathilde egy szenvedélyes és makacs nő, aki végigmegy az úton, bármi történjék is⁷.

Mathilde útja több szempontból is hasonlít Thészeuszéhoz: mindketten nekivágnak a labirintusnak, mindkettőjüknek meg kell keresni a labirintus középpontját, ahol vagy az üdvösség, vagy a halál várja őket. Közismert, hogy a Minótauroszt megölése után a hős Thészeusz csak úgy jutott ki a labirintusból, hogy követte azt a fonalat, amit előzőleg Ariadnétól kapott. Következésképpen Ariadné fonala, amely az útvesztőből kivezető egyetlen utat mutatja, valójában az élet fonalaként értelmezhető. Japrisot regényében is megjelenik ez az értelmezési lehetőség, hiszen Mathilde nyomozásának tétje nem más, mint saját élete: vagy megtudja az igazat Manech haláláról, vagy megöli magát. „És különben is, Mathilde szerencsés alkat. Azt gondolja, ha a drót nem vezeti el a szerelméhez, annyi baj legyen, nem vészes, bármikor fölakaszthatja magát vele.” (Japrisot: 22)

⁵ A francia szövegben egyértelmű a mitológiai utalás: a *fil* szó egyszerre jelent drótot, telefonvezetékot és fonalat. A magyar fordításban használt *drót* szóban ez a mitológiai utalás nem jelenik meg.

⁶ Ulrike Michalowsky: *La lettre et le suspense : quelques remarques sur Un long dimanche de fiançailles de Sébastien Japrisot*. In Ulrike Michalowsky (szerk.): *Sur la plume des vents, Mélanges de littérature épistolaire offerts à Bernard Bray*, Klincksieck, 1996. 325-337, 324.

⁷ Sébastien Japrisot: *Un long dimanche de fiançailles*. Folioplus, 2004. 362. Itt jegyzem meg, hogy Japrisot regényében találhatunk egy intertextuális utalást Mathilde de la Mole-ra, Stendhal *Vörös és fekete* című regényének hősnőjére. A két Mathilde jelleme közötti hasonlóság nyilvánvaló: mindketten romantikusak, ugyanakkor rendkívül önfejűek, amit egyszer elhatároztak, azt véghez is viszik, bármi vagy bárki álljon is az útjukba.

A fonal, mint a mítosz és a regény közötti közvetlen kapcsolatot biztosító elem, végigvonul a regény szövegén⁸. Példaként említhetjük azt a jelenetet, amikor Mathilde jegyese sírjánál ülve bevallja, hogy attól fél, hogy „a drót, amit eddig a kezében tartott, elszakadt, talán nem vezet sehová” (Japrisot: 188); vagy az egyik szemtanút, Célestin Poux-t, aki azért érkezik Mathilde-hoz, hogy „összecsomózzon egy elszakadt fonalat”(Japrisot: 257). Ezekkel az utalásokkal a regényíró időről időre emlékezteti olvasóit a mitológiai Ariadné fonalára.

De Japrisot, a krimi mestere, szereti még jobban összekuszálni a szálakat, még bonyolultabbá tenni az elbeszélte történetet. Regényében Ariadné fonalaként értelmezhető maga az olvasás is: mivel Mathilde nem tud járni, ezért kutatása levelek és apróhirdetések írásából, ill. a kapott levelek olvasásából áll. Mathilde nyomozása leginkább egy hermeneuta értelmező eljárásához hasonlít: nem csak azt vizsgálja, amit a szavak jelentenek, hanem azt is meg akarja tudni, amire a szavak jelként csak utalnak. A levelekben rögzített tényekből, tapasztalatokból kiindulva Mathilde deduktív módon szűri le a maga interpretációját, azért, hogy a leírtakat egy másik jelentésmezőben tegye értelmezhetővé. Évekig tartó nyomozása során Mathilde a levelek metaforikus labirintusában bolyong. A számtalan levél között, amiket hősnőnk kap, találunk hazug hivatalos leveleket, semmitmondó leveleket, hiányos információkat tartalmazó leveleket, szándékosan félrevezető leveleket, állítólagos hamis – utólag igaznak bizonyult – leveleket. A levelekből kirajzolódó történet, a kivégzés éjszakájának története, szükségszerűen áttekinthetetlen, az események követhetetlenek, az információk ellentmondásosak. Mathilde vezérfonala az olvasás lesz: újra és újra elolvassa a leveleket, kiszűri a haszontalan vagy félrevezető információkat, keresi az elejtett fonalat.

Mathilde nyomozása egy labirintus bejárását idézi. A labirintuson átvezető út mindig kívülről befelé halad, váratlan és meglepő kitérőkkel, zsákutcákkal, majd a középpontból egyenesen kifelé vezet. Mathilde nyomozása éppen ilyen: hosszú, reménytelennek tűnő út, melyen gyakran eltéved, és amikor azt hiszi, hogy elérte a labirintus közepét, akkor van a legtávolabb tőle. A nyomozás labirintusában a zsákutcát az a temető jelenti, ahol állítólag Manech nyugszik.

Umberto Eco szerint a görög mitológia labirintusa egyútú labirintus, azaz egy fonal segítségével bejárható⁹. Az egyútú labirintusban nem az a kérdés, hogy kitalálunk-e belőle, hanem az, hogy élve jutunk-e ki. A *Hosszú jegyesség* metaforikus labirintusa is ilyen. Egyrészt Mathilde fent említett esetleges öngyilkossága miatt. Másrészt azért, mert Mathilde mint „detektív”, életveszélyben van, hiszen nyomozása kockázatot jelent az esetleges túlélőkre, akikre –

⁸ Ezeknek az utalásoknak egy része a magyar fordításban a *drót* szó használata miatt elvész.

⁹ Umberto Eco: *Apostille au Nom de la rose*. Fordította Myriem Bouzaher. Grasset, 1985. 11.

amennyiben kiderül, hogy életben maradtak –, életfogytiglani kényszermunka vár egy fegyenctelepen. Az Amaznak nevezett túlélő később be is vallja a lánynak, hogy amikor a hirdetését meglátta az újságban, elment Mathilde házába, hogy megölje őt. De vagy azért, mert megszánta a tolókoksis lányt, vagy azért, mert a háború óta még egy csirkét sem képes levágni, Amaz képtelen volt elkövetni a tervezett gyilkosságot.

A nyomozás metaforikus labirintusa nemcsak a levelekben, de a regény szerkezetében is megjelenik. Az első tizenegy fejezet a középpontig vezető hosszú, kanyargós utat meséli el. A labirintus középpontját a regény *Napraforgók a világ végén* című fejezete jelenti, amelyben Mathilde találkozik Amazzal, aki egy halott katonától „lopott” személyazonosság alatt él. A labirintus középpontját a sokatmondó *Világvége* nevű tanya jelenti: a tanya zsáktelepülés, amit csak egyetlen irányból lehet megközelíteni, és ahonnan tovább út már nem vezet. Mathilde tehát nem nyomozása tárgyát találja meg a labirintus középpontjában, hanem a kulcsot, ami elvezeti hozzá. A középpontból kivezető út már egyenes és egyszerű: egyetlen fejezet írja le, hogyan jut el az Amazzal való találkozástól Manech megtalálásáig.

Van még egy közös pont a mítosz és a *Hosszú jegyesség* között, nevezetesen a felejtés. Jean-Pierre Vidal szerint az, aki belép a labirintusba, szükségszerű és logikus módon elveszíti az emlékezetét¹⁰. A mitológiai történetben Thészeusz elfelejti, vagy legalábbis elhallgatja, hogyan ölte meg a Minótauroszt; menekülése során Naxosz szigetén felejt megmentőjét, Ariadnét; végül elfelejti felhúzni a fehér vitorlát, amivel apja öngyilkosságának okozója lesz. Thészeusz tehát a múltját, múltjának legjelentősebb mozzanatait felejt el, azaz hátralevő életében a múlt emlékei nélkül előre, a jövőbe kell néznie.

A felejtés Japrisot regényében a kollektív és az egyéni amnézia formájában is megjelenik. Bár nem igazi, hanem tettetett felejtésről van szó, mégis kollektív amnéziaként fogható fel a katonák hallgatása: a hadsereg iránti szolidaritásból, a beléjük nevelt kötelességtudatból, vagy a létbizonytalanságtól való félelem miatt nem beszélnek arról, ami a senki földjén történt, elhallgatják az igazságot, még akkor is, ha a kivégzésnek ezt az embertelen módját elítélik.

Manech, aki Amaznak köszönhetően túlélte a mészárlást, a halálos ítélet kihirdetése után lett amnéziás: „valami csendesen meghasadt benne, mint egy irtózatos kelés, és attól fogva [...] nem fogta fel többé, hogy mi történik vele [...] arcára fagyott mosolya egy örült gyermeké”. (Japrisot: 21-22) Megmenekülése utáni új személyazonosságát, új anyját is amnéziájának köszönheti, életének ára tehát a felejtés, amely a mítoszhoz hasonlóan itt is a jövő felé mutat. Ahogyan Amaz mondja Mathilde-nak: „Ha megtalálja élve [...], és ő elfelejtette azokat a rémes időket, ne juttassa az eszébe. Legyenek vele új emlékei, mint

¹⁰ Jean-Pierre Vidal: Thésée, chaque matin: l'image labyrinthique, le parcours du commettant et le corps de la bête. *Protée*, 1991/19. 49-63. 59.

nekünk Mariette-tel.” (Japrisot: 277) A nyomozás szála Mathilde és Manech találkozásával ér véget a regényben, ami már ezeket az új emlékeket vetíti előre. A cselekmény lezárása a jövőre nyit: „Mathilde addig is kényelmesen nekitámasztja a hátát a tolószék támlájának, kezét összefonja a térdén és nézi. Igen, nézi, nézi, az élet hosszú, és még sok mindent el bír vinni a hátán. Nézi.” (Japrisot: 291)

Látjuk tehát, hogy a labirintus konkrét és elvont formában egyaránt megjelenik a *Hosszú jegyesség*ben, fontos elemét képezi a regény mindkét cselekményszálának, illetve szerkezetének. Az író nem csak a labirintus motívumát, de magát a mitológiai történetet is felhasználja regényében. Felvetődik a kérdés, hogy miért kap ilyen hangsúlyos szerepet a labirintus Japrisot regényében.

Először is azért, mert Japrisot-t, akárcsak példaképét, Lewis Carroll-t, rendkívüli módon vonzotta a labirintus összetett szimbolikája. Úgy vélte, hogy ha sikerül az olvasóit az általa kitalált történet labirintusába csalni, akkor már a kezében vannak, és azt tesz velük, amit csak akar.¹¹

A regény problematikus műfaji besorolása több szempontból is implikálhatja a labirintus toposzát. A *Hosszú jegyesség*, mint azt elemzésem elején említettem, sok szempontból hasonlít a lélektani krimikhez. Márpedig a krimi, amelynek központi rendezőeleme valamilyen rejtély vagy titok megfejtése, gyakran magában foglalja a labirintus toposzát: a nyomozás egy bonyolult útvesztő bejárásával azonosítható.

Japrisot regénye emellett levélregényként is felfogható, hiszen a regény kb. egyötöde levelek formájában íródott. Márpedig a levélregény sok szereplőt felvonultató, sok nézőpontú regény. A *Hosszú jegyesség* legalább száz (!) szereplő történetét vázolja fel, ráadásul a legfontosabb szereplők több néven – anyakönyvezett név, becenév, csúfnév, álnév – is szerepelnek a regényben¹², ami ugyancsak megnehezíti az olvasó dolgát. Ezek a történetek és szereplők, melyek szorosan kapcsolódnak a bűncselekmény szálához, szükségszerűen bonyolulttá, labirintusszerűvé teszik a nyomozás történetét.

Japrisot regénye bizonyos szempontból fejlődésregényként is értelmezhető, még akkor is, ha a regény elején Mathilde-nak, fiatal kora ellenére, már teljesen kiforrott jelleme van, és személyisége a történet során nem változik. Japrisot hősnője, mint a regény mottójában idézett Lewis Carroll Alice-a, nyomozásával saját fizikai és lelki korlátait akarja átlépni. Tudjuk, hogy a pszichoanalízis szerint a labirintus azt a lelki, spirituális utazást jelenti, amelyet az ember saját lelkébe, lelkének legmélyebb bugyraiba tesz, méghozzá abból a célból, hogy megismerje önmagát. A labirintus középpontja ebben az esetben az ember középpontját, saját énjét szimbolizálja. Mathilde nyomozásának nem az a

¹¹ <http://www.comptoir litteraire.com/j.html>

¹² Példaként említhetnénk Mathilde jegyesét, akit öt különböző néven neveznek a regény szereplői.

célja, hogy megtalálja a jegyesét – amikor nyomozni kezd, a lány úgy tudja, hogy vőlegénye halott –, hanem az, hogy kiderítse az igazságot a fiú haláláról, és ezzel bizonyítsa saját magának, hogy testi fogyatékossága ellenére képes végrehajtani egy mindenki által lehetetlennek vélt nyomozást.

A mitológiai történettel ellentétben Japrisot regényében a labirintus nem azért jelenik meg, hogy a hősnő eltévedjen benne, hanem azért, hogy megtalálja önmagát. Japrisot a mítosz jelentésének megváltoztatásával az ember azon vágyát helyezi előtérbe, hogy megismerje saját énjét, hogy megtalálja helyét és szerepét egy olyan kaotikus térben és korban is, mint amilyen a Nagy Háború volt¹³.

¹³ Jelen tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 számú, „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt keretében készült.